

UDC 929:94(520) “1883–1906”

THE FORMATION OF KITA IKKI AS AN INTELLECTUAL (1883–1906)

S. Kapranov

PhD (Philosophy), Senior Fellow

A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine

4, Hrushevskoho Str., Kyiv, 01001, Ukraine

s_kapranov@yahoo.com

The article is devoted to the analysis of one aspect of the intellectual biography of the prominent Japanese political thinker and politician, Kita Ikki (Terujiro). It covers the period of his coming-to-be as an intellectual. For the best understanding of conditions of formation of his mental outlook, the author describes the family of Kita, the atmosphere of his childhood, the peculiarities of education, the beginning of journalistic activity. Attention is paid to the events of the social and political life and the processes in the intellectual life of Japan, against which the formation of the worldview of Kita Ikki took place. In particular, the specific features of Japanese socialism of the early period are considered, as well as the concept of national polity (*ko-kutai*) and the different approaches to this concept at the Meiji era. Particular emphasis is placed on the cycle of articles by Kita, written in 1903 and devoted to the question of future war with Russia. The main ideological differences between his view on this issue and that of the leading socialist figures of Japan, like Kōtoku Shūsui or Sakai Toshihiko, are analyzed. It has been shown that Kita's views on imperialism could have been influenced by the work of such representatives of the late Meiji liberalism as Tokutomi Sohō and Ukita Kazutami. The analysis leads to conclusion that Kita's worldview was formed on the basis of the Confucian education received in childhood, and then influenced, on the one hand, by Meiji socialism, on the other, by right-wing liberalism. Thus Kita created his original system of thought called by him ‘pure socialism’ (*junsei shakashugi*). Despite all the ideological differences, in particular, in relation to the war, the favorable reception of the first book of Kita Ikki by the socialists shows that, generally, at this stage, he remained within the framework of the Japanese socialist discourse of his time.

Key words: Kita Ikki, intellectual, intellectual biography, Japan, the Meiji era, socio-political thought

СТАНОВЛЕННЯ КІТА ІККІ ЯК ІНТЕЛЕКТУАЛА (1883–1906 рр.)

Серед визначних японських інтелектуалів першої половини ХХ ст. Кіта Іккі (北一輝, 1883–1937)¹ посідає особливе місце. До нього чи не найбільше пасує знамените визначення Сартра: “Інтелектуал – це той, хто втручається у справи, котрі його не стосуються” [Sartre 1972, 12]. Провінціал із небагатої родини, що уже в юності публікував статті з пропозиціями реформ у державі, він брав участь у китайській революції, організував акцію протесту проти візиту радянського дипломата, намагався перекопати владу змінити зовнішньополітичний курс і, врешті, був страчений як організатор спроби державного перевороту. Його драматична доля привертає увагу письменників і кінематографістів. Його твори, що до 1950-х років видавалися переважно підпільно, нині викликають запеклі дискусії (докладніше ми писали про це раніше: [Капранов 2015, 45–50]).

Інтелектуальну історію Японії ХХ ст. без Кіта Іккі уявити неможливо, а тому необхідною є реконструкція його *інтелектуальної* (а не лише політичної) біографії. Її специфіку добре окреслює Г. М. Михайленко: “Відтворення інтелектуальної біографії вимагає зміни аспектів біографічного дослідження. Головна увага переноситься на формування світоглядних орієнтирів людини, на її безперервний розвиток у мінливому соціально-інтелектуальному просторі. (...) Традиційна біографія в даному разі стає ніби тлом, на якому вимальовується простір інтелектуального життя” [Михайленко 2014, 322–323]. З цього погляду найменш дослідженим видається період становлення Кіта Іккі як інтелектуала. Цьому періоду і присвячена наша розвідка. Її мета – з’ясувати, у який

---

¹ Ми використовуємо українську транслітерацію японських слів М. Федоришина. Подовження голосних для спрощення не позначаємо. Японське написання наведено лише там, де це важливо з огляду на тему дослідження. Японські власні імена ми наводимо відповідно до прийнятого в Японії порядку: спочатку прізвище, потім ім’я. Прізвище Кіта не відмінюємо, оскільки вимовляти його слід із наголосом на кінцевому складі.

спосіб формувався світогляд Кіта, які чинники мали на нього вплив. Тому для нас важливий також інтелектуальний контекст, у якому відбувалося становлення мислителя.

Кіта Іккі народився 3 квітня 1883 р. в містечку Мінато (湊) на острові Садо (佐渡; нині – район м. Садо) у префектурі Ніігата². Він був старшим сином виробника sake Кіта Кейтаро (北慶太郎), що згодом став першим мером міста, та його дружини Ріку (リク). Хлопчику дали ім'я Терудзі (輝次; Іккі – псевдонім, що з'явився значно пізніше). Він мав старшу сестру і двох молодших братів. Один із них, Кіта Рейкікі (北吟吉, 1885–1961), згодом став філософом і відомим політиком. Родина належала до парафії буддистського храму Сьокодзі (勝広寺) школи Дзьодо-сінсю [A gravesite of Kita Ikki; Wilson 1969, 60]. Незважаючи на посаду батька і власне підприємство, родина жила доволі скромно [Lauginat 2006, 46].

Садо – відносно невеликий острів у Японському морі – протягом століть був місцем заслання злочинців та політичних супротивників влади. Завдяки цьому тут сформувалася особлива протестна культура – з пошаною до борців за справедливість і недовірою до влади [Wilson 1969, 7–8]. Рід Кіта також походив від засланця – самурая на прізвище Кітагава (北川), яке згодом було скорочене [Wilson 1969, 9]. Перебували тут на засланні й визначні особи, зокрема поет Ходзумі-но Ою (穂積老, VIII ст.), імператор Дзюнтоку (順徳, 1197–1241) та драматург Дзеамі (世阿弥, бл. 1363–1443). Але найвідомішим серед них є Ніцірен (日蓮, 1222–1282), засновник окремого напрямку в японському буддизмі, названого його ім'ям. Цей видатний релігійний діяч був засланий на Садо 1271 р. і жив тут до 1274 р. Відтак острів став святим місцем для його послідовників (див., наприклад: [Коростелев 1995, 28–31]). Там є кілька храмів, пов'язаних із життям і діяльністю Ніцірена, збереглося багато легенд про нього. Ймовірно, враження від них відіграли роль у наверненні Кіта Іккі у зрілому віці до ніціренізму.

Терудзі рано виявив неабиякі здібності: вже у віці десяти років він прочитав в оригіналі “Лунь юй” та “Мен-цзи” [Lauginat 2006, 46]. Крім того, Терудзі досяг успіхів у каліграфії та малюванні [Wilson 1969, 9]. У 1898 р. (у віці 15 років) він написав для

² Детальну хронологію життя Кіта Іккі див.: [Фудзіта 2013, 50–51].

шкільного часопису твір під назвою “Записи про відвідини могили принца Хіконарі”³ (*Хіконарі о-но хака-о тоу кі 彦成王ノ墓ヲ訪フ記*), у якому, за свідченням Хагіхари Мінору, відчувається глибока пошана до імператора [Хагіхара 2001, 76]. Проте Терудзі страждав від хвороби очей, йому доводилось лікуватися в центрі префектури – м. Ніїгати та навіть у Токіо, і все-таки він втратив праве око. Через цю хворобу, а також через банкрутство батькового підприємства хлопець, врешті, 1900 р. був змушений покинути навчання на четвертому році школи середнього ступеня [Nomura 1966, 243].

Кінець XIX ст. в Японії був періодом завершення політичних реформ, розпочатих 1868 р. Реставрацією Мейдзі. Зокрема, 30 жовтня 1890 р. було проголошено Імператорський рескрипт про виховання, якому було надано сакральний статус, насамперед у закладах освіти. У кожній школі було створено спеціальне святилище, де зберігали копію рескрипту разом із фотографічними портретами імператора та його дружини, цим священним реліквіям підносили офіри, як божествам-камі. На великі свята – Новий рік, День заснування імперії (11 лютого) та День народження імператора – у всіх школах директор зачитував рескрипт, а вчителі та учні церемоніально кланялися цьому текстові; менш урочисті ритуальні читання проводилися щомісяця. Школярі повинні були вивчити рескрипт напам’ять (докладніше див.: [Капранов 2014, 62–76]). Запровадження цієї системи припало саме на час навчання Терудзі – він пішов до школи 1888 р. [Фудзіта 2013, 50].

Водночас це був період бурхливої модернізації й вестернізації політичного життя: 1889 р. було проголошено модерну конституцію, створено парламент (1890 р.). З’явилися політичні партії західного штибу. Цей процес досягнув і далекого острова Садо: батько та дядько Терудзі брали активну участь у Русі за свободу та народні права (*Дзію мінкен ундо 自由民権運動*) [Хагіхара 2001, 75], що почався 1873 р. з петиції про створення парламенту і згодом склав основу першої в Японії політичної партії – Ліберальної (*Дзіюто 自由党*), заснованої 1881 р. [Михайлова 1990, 160–161].

---

³ Принц Хіконарі (XIII ст.) – сьомий син імператора Дзюнтоку. Постригся в ченці, був настоятелем монастиря на острові Садо.

Особливо активним був дядько Терудзі з боку матері – Хомма Кадзумацу (本間一松), якого називали “Коно Хіронакою⁴ острова Садо” [Wilson 1969, 19].

Рух за свободу та народні права об’єднував широкі кола незадоволених владою верств – від самураїв до селян і дрібних підприємців. Хоча основу його ідеології становили праці Дж. С. Мілля, Ж.-Ж. Руссо, Г. Спенсера та інших представників західної ліберальної думки, очільники руху не висували ідеї скасування монархії, а саме поняття “республіка” тлумачили як “систему спільного управління монарха і народу” або ж “рівну участь в управлінні монарха і народу” [Михайлова 1990, 172]. У зовнішній політиці рух виступав за зміцнення “прав держави”, тобто скасування нерівноправних угод з країнами Заходу та активну політику в Азії – від пропаганди там ліберальних ідей до прямої збройної інтервенції у справі Кореї, підкорення Тайваню тощо [Михайлова 1990, 176–183].

Коли Терудзі виповнилося 11 років, розпочалася Японокитайська війна – перша війна Японії з іноземною державою після спроби підкорити Корею в XVI ст. За висловом Річарда Сімса, це була “найпопулярніша війна в модерній японській історії” [Sims 2001, 76]. Її супроводжував сплеск загального ентузіазму, який захопив навіть тих лібералів, що раніше засуджували агресію: наприклад, Фукудзава Юкіці (福澤諭吉, 1835–1901) виправдовував війну з Китаєм як прогресивну [Кобец 1990, 150]. Набули популярності кольорові гравюри на батальну тематику. Терудзі й собі малював сцени героїзму японських солдатів; малюнки мали такий успіх, що їх купували по п’ять сен за штуку [Wilson 1969, 9]. Радість від перемоги змінилася розчаруванням після втручання трьох держав у 1895 р., що також не могло не залишити сліду в чутливій душі підлітка.

Вже 1897 р. Терудзі виявляв інтерес до політики – він читав і “Кокумін сосьо” (国民叢書, “Народну бібліотечку”), яку видавав Токутомі Сохо (徳富蘇峰, 1863–1957), і видання Товариства політики та освіти (Сейкьося 政教社), лідерами якого були Сіга

⁴ Коно Хіронака (河野広中, 1849–1923) – один із лідерів Руху за свободу та народні права, а згодом – один із засновників Ліберальної партії.

Сігетака (志賀重昂, 1863–1927) та Міяке Сецурей (三宅雪嶺, 1860–1945) [Wilson 1969, 13].

Токутомі починав як активіст Руху за свободу та народні права, був прихильником лібералізму і повної вестернізації Японії. Свої погляди, що склалися під впливом Манчестерської школи, Дж. С. Мілля та Г. Спенсера, він назвав *хеймінсюгі* (平民主義) – “простонародництво”⁵ (від *хеймін* 平民 – “простолюд”). За визначенням М. Гавін, це означало “тотальну модернізацію або ж вестернізацію Японії, починаючи від низів” [Gavin 1999, 12]. Для пропаганди цих ідей Токутомі 1887 р. заснував Товариство друзів народу (*Мін’юся* 民友社) [Вороная 1996, 129].

Засноване роком пізніше Товариство політики та освіти (Сейкьося) виступало за діаметрально протилежне – за збереження японської культурної ідентичності та духовну солідарність перед тиском Заходу; на позначення цього було винайдено термін *кокусуйсюгі* (国粹主義) [Gavin 1999, 8]. Сіга Сігетака визначав це поняття таким чином: “*Кокусуй* означає підтримувати незалежний національний дух, унікальний для нашої країни, та опиратися нерозбірливій вестернізації” (цит. за: [Gavin 1999, 25–26]). Водночас він застерігав від хибного тлумачення цього поняття як консерватизму. Сіга (і Сейкьося) та Токутомі (і Мін’юся) в 1880-ті роки були опонентами в дебатах про шлях розвитку Японії. Проте в 1893–1894 рр. Токутомі змінив свої погляди, почав поєднувати лібералізм із націоналізмом та імперіалізмом, і позиції обох товариств зблизилися [Вороная 1996, 131–132].

Трохи пізніше проникла до Японії ще одна західна ідеологія – соціалізм. У Японії вона мала свою специфіку, на якій варто зупинитися докладніше, оскільки Кіта Іккі вважав себе саме соціалістом. Вперше з поняттями “соціалізм” та “комунізм” японців познайомив один із мейдзійських “просвітників” – Като Хіроюкі (加藤弘之, 1836–1916) у праці “Принципи істинного правління” (*Сінсей тайі* 真政大意, 1870). Він вважав, що між цими двома напрямками відмінності незначні, а засаднича теорія полягає в тому, що “всі страждання світу” походять від майнової нерівності, для усунення якої слід скасувати приватну власність, а все майно – “починаючи від їжі, одягу та житла і до земельних володінь, обладнання та промисловості включно” – передати під

⁵ Цей варіант перекладу запропоновано Арсенієм Тарасовим.

урядовий контроль. Оцінка Като однозначна: “Поza сумнівом, в основі цього лежить щирий ідеалізм, але суворість такої системи фактично була б нестерпною. Ніщо не йде далі в обмеженні звичного почуття свободи людей та їхніх прав, і, отже, слід сказати, що така система була б найбільш несправедливою...” [Crump 1980, 46–47].

Проте в соціалістичних ідей знайшлися й симпатки. Зокрема, на хвилі викликаного вбивством Олександра II інтересу до російських народників і нігілістів активіст Руху за свободу та народні права Таруї Токіці (樽井藤吉, 1850–1922) виступив 1882 р. в Нагасакі з промовою, у якій засудив західний (російський) нігілізм за царевбивство й протиставив йому “східний нігілізм”, заснований на даоських та буддійських вченнях про Ніщо, або Порожнечу. Того ж року Таруї заснував Східну соціалістичну партію (*Тойо сякайто* 東洋社会党) – першу “соціалістичну” партію в Японії, програма якої спиралася на буддійські принципи любові та рівності (тобто єдиної природи всіх живих істот). Партія, однак, проіснувала трохи більше місяця й була розпущена за наказом уряду [Crump 1980, 56–57; Shields 2017, 140–142]. До поєднання буддизму з соціалізмом значно пізніше, вже у зрілому віці, прийде і Кіта Іккі.

Проте основна лінія розвитку японського соціалізму пов’язана не з буддизмом, а з християнством, точніше – з протестантизмом. Перший соціалістичний гурток утворився в Унітаріанській церкві, на його основі 1898 р. виникло Товариство вивчення соціалізму (*Сякайсюгі кенкюкай* 社会主義研究会). Як свідчить відомий соціаліст (а згодом анархіст) Котоку Сюсуй (幸徳秋水, 1871–1911), у той час соціалізм японці сприймали як “особливий продукт християнства або додаток до нього” [Tipton 2002, 86]. “Батько мейдзійського соціалізму” Абе Ісцо (安部磯雄, 1865–1949) був пастором [Crump 1980, 113; Tipton 2002, 83]. 1901 р. він разом із Котоку та ще п’ятьма християнами – серед яких, між іншим, був майбутній діяч комуністичного руху Катаяма Сен (片山潜, 1859–1933) – спробували були заснувати партію, яку назвали Соціал-демократичною (*Сякай мінсюто* 社会民主党). Партію було заборонено урядом того ж дня, коли було видано її маніфест [Crump 1980, 113, 177].

Загалом, як показує у своїй ґрунтовній праці Дж. Крамп, японський соціалізм кінця ХІХ – поч. ХХ ст. був сумішшю різнорідних ідей: американського християнського соціалізму, англійського фабіанства, російського народництва, анархізму, толстовства, німецького державного соціалізму тощо, а також деяких елементів східноазійської традиційної думки. Натомість праці Маркса й Енгельса до 1904 р. були практично невідомі – їх просто згадували з пошаною як “героїв” і “спасителів”, подекуди в одному ряду з Буддою, Христом і Фердинандом Лассалем [Crump 1980, 103]. Абе Ісоо, зокрема, ставив Маркса поруч із “генералом” Армії спасіння Вільямом Бутом [Crump 1980, 119].

Дж. Крамп, будиши марксистом, відмовляється визнати японський соціалізм доби Мейдзі справжнім соціалізмом [Crump 1980, 1]. Е. Тіптон не погоджується з ним, вказуючи, що тогочасний західний соціалізм був не менш еkleктичним явищем [Tipton 2002, 87]. Дж. Шілдз також критикує позицію Крампа як “беззастережно нормативну”, таку, що базується на суто авторському розумінні соціалізму, і пропонує більш виважено підходити до цього поняття, враховуючи його засадничу розмаїтість [Shields 2017, 20–21]. На наш погляд, в історичному дослідженні це (й подібні) поняття доцільно розглядати насамперед так, як його розуміли в ту добу та в тій культурі, які ми досліджуємо (інакше постають також питання щодо “справжності” мейдзійського християнства, буддизму, синто тощо). Такого підходу ми й будемо дотримуватися в цій статті.

З усіх складників ідейного спектра мейдзійського соціалізму нас цікавлять ті, які найбільше стосуються праць Кіта Іккі. Насамперед це державний соціалізм (нім. Staatssozialismus), представлений Ф. Лассалем та австрійським економістом і соціологом, шанувальником Бісмарка Альбертом Шеффле (Schäffle, 1831–1903). Книга останнього “Квінтесенція соціалізму”, за висловом Дж. Крампа, “стала фактично біблією тих, хто почав називати себе соціалістами” [Crump 1980, 76]. Саме до державного соціалізму (*кокка сьякайсюгі* 国家社会主義) відносять зазвичай Кіта Іккі в японській науці. Там, щоправда, цей термін має ширше значення (див.: [Капранов 2015, 45–46]).

Ще одним важливим складником було, як не дивно на перший погляд, конфуціанство. Зокрема, Котоку Сюсуй писав, що він

“прийшов до соціалізму від конфуціанства”; інший визначний представник японського соціалізму, Сакаї Тосіхіко (堺利彦, 1870–1933), твердив, що до соціалізму його привів конфуціанський концепт “здійснювати Шлях” (*міцї-о оконау 道を行なう*) [Crump 1980, 155]. Обидва ці діячі й далі продовжували черпати натхнення в конфуціанській класиці: Сакаї знаходив у Мен-цзи аргументи на користь інтернаціоналізму і пацифізму, Котоку вважав, що конфуціанство має бути важливим інструментом морального виховання [Crump 1980, 156–157].

Не дивно, що при цьому і ставлення мейдзійських соціалістів до монархії ніяк не можна назвати негативним. Абе Ісоо писав: “Щоб скласти докладний звіт про розвиток соціалізму в Японії, потрібно повернутися до початку нашої історії і розглянути принципи, якими керувалися наші володарі у правлінні народом у ті далекі часи” (цит. за: [Crump 1980, 42]). Котоку в одній зі своїх праць протиставляв деспотичним європейським монархам давньокитайського царя-мудреця Вень-вана (1152–1056 рр. до н. е.) та японського імператора Нінтоку (仁徳, за традицією правив у 313–399 рр.), правління яких він називає “формою соціалізму”, а їх самих – соціалістами⁶ [Crump 1980, 168–169]. Імператора Нінтоку як приклад гуманного правителя наводив в одній зі своїх статей і інший соціаліст – Кавакамі Кійосі (河上清, 1873–1949) [Crump 1980, 157–158].

Соціалістичні ідеї швидко досягли і такого віддаленого місця, як острів Садо. У 1880-ті роки на тамтешніх золотих копальнях відбулися виступи робітників [История Японии 1998, 93]. Прибічником соціалізму після 1900 р. став уже згаданий дядько Кіта Іккі (тоді ще Терудзі) – Хомма Кадзумацу, який вважав, що лібералізм уже втратив колишній прогресивний характер [Wilson 1969, 13, 19]. Сам Терудзі, полишивши шкільне навчання, на початку 1900-х років поринув у політику – почав писати статті на політичну тематику для місцевої газети “Садо сімбун” (佐渡新聞)⁷. Її видавав Морі Цікакі (森知幾, 1864–1913), учень Уцїмури

⁶ Котоку різко змінив своє ставлення до японської монархії після Російсько-японської війни 1904–1905 рр. [Crump 1980, 171].

⁷ Крім політичних статей, Кіта писав також вірші та критичні нариси про поезію [Wilson 1969, 10–11; Іноуе 2007, 18–25; Харіхара 2001, 89–91], проте в межах цієї статті ми не будемо їх розглядати.

Кандзо (内村鑑三, 1861–1930) [Wilson 1969, 13] – видатного мислителя-християнина, якого називають “японським К’еркегором”. Тому газета була відкрита до нових ідей.

Перша стаття Кіта Терудзі, опублікована 11 листопада 1901 р., мала назву “Великий принцип гуманності” (*Дзіндо-но тайї 人道の大義*). У ній відчутний вплив Котоку. Вісімнадцятирічний автор закликає до перетворення світового порядку на гуманістичних засадах, припинення імперіалістичних війн і встановлення миру, для чого, вважає він, необхідно створити всесвітній уряд. Щоб стати лідером цього процесу, Японія повинна спочатку провести внутрішні реформи – запровадити загальне виборче право⁸, припинити сваволю капіталістів шляхом посилення профспілок, забезпечити рівне право всіх на освіту⁹, надати підданим право на аудієнцію в імператора, ліквідувати класову систему – і таким чином “об’єднати верхи й низи, гармонізувати стосунки між імператором і підданими” [Osedo 1973, 14–15; Хагіхара 2001, 76–77]. Як зазначає Хагіхара, теза про необхідність внутрішніх реформ із метою забезпечення лідерства в зовнішній політиці дістає розвиток у подальших працях Кіта, проте критика мілітаризму у згаданій статті суперечить їм [Хагіхара 2001, 77–78]. Через це деякі дослідники висловлюють сумніви щодо її авторства [Хагіхара 2001, 76, 112–113]. Однак немає нічого дивного, що людина може змінити свої погляди, особливо в ранній період творчості, до того ж у такому ранньому віці.

9 травня 1903 р. помер Кіта Кейтаро, батько мислителя [Фузіта 2013, 50]. Юнак змінив ім’я Терудзі на Терудзіро (輝次郎).

---

⁸ На той час право обирати депутатів до нижньої палати парламенту мали тільки чоловіки віком понад 25 років, що платили понад 15 єн прямого податку й мешкали у своєму виборчому окрузі не менше як півтора року. Члени верхньої палати отримували місце спадково або їх призначав імператор [История Японии 1998, 119–120].

⁹ Йшлося, вочевидь, про безкоштовну середню освіту в повному обсязі, адже ще 1886 р. було запроваджено обов’язкову чотирирічну освіту для хлопчиків і дівчаток, а з 1900 р. початкова освіта стала безкоштовною [История Японии 1998, 70–72]. Для порівняння: Соціал-демократична партія Японії у своєму маніфесті (1901 р.) закликає до запровадження загальної обов’язкової безкоштовної освіти аж до вищої середньої школи включно [Stump 1980, 92].

У червні 1903 р. вийшла його стаття “Історична оцінка проти-ставлення народу та імператорської родини: спростування так званої доктрини країноєдності” (*Кокумін тай косіцу-но рекісітекі кенсацу: іваюру кокутайрон но даха* 国民対皇室の歴史的観察：所謂国体論の打破). Поняття “країноєдності” (*кокутай* 国体)¹⁰, яке запровадив філософ школи Міто Аїдзава Сейсісай (会沢正志齋, 1782–1863), стало в добу Мейдзі одним з найважливіших у японській політичній думці. За визначенням В. Е. Молодякова, це “специфічно японська державна спільність, що об’єднує в єдиний живий організм імператора (первосвященника синто й сакрального вождя), японський народ (нащадків богині Аматерасу) і власне Японські острови (творіння богів Ідзанагі та Ідзанамі)” [Молодяков 1999, 62]. У такому розумінні це поняття використане в Імператорському рескрипті про виховання [Капранов 2014, 104]. Дж. Вілсон вважає, що доктрина *кокутай* лежала також в основі Конституції Мейдзі та Цивільного кодексу 1898 р. [Wilson 1969, 21], хоча в тексті Конституції такого терміна немає.

Навколо поняття *кокутай* точилися ідеологічні баталії. Ліберали Като Хіроюкі та Фукудзава Юкіці намагалися надати цьому терміну універсального сенсу і водночас десакралізувати його. Натомість їхні опоненти – юрист Ходзумі Яцука (穂積八束, 1860–1912) та філософ Іноуе Тецудзіро (井上哲次郎, 1855–1944) обстоювали унікальну та божественну сутність японської “країноєдності”, обґрунтовуючи її за допомогою не тільки міфології синто, а й німецької філософії права (докладніше див.: [Молодяков 2002, 658–661; Wilson 1969, 20–22]). Не залишились осторонь і соціалісти: Котоку Сюсуй видав у листопаді 1902 р. статтю “Соціалізм і країноєдність” (*Сякайсюгі то кокутай* 社会主義と国体), де, як не дивно це виглядає нині, писав, що *кокутай*, тобто “імператорська династія, безперервна протягом 2500 років”, – це суто японське явище, предмет найбільшої гордості японців і зовсім не суперечить соціалізму [Crump 1980, 168].

На відміну від нього, Кіта Терудзіро у згаданій статті 1903 р. різко критикував доктрину *кокутай*: “Саме ця цілковито ілюзорна

¹⁰ Термін *кокутай* дуже складний для перекладу. Ми використовуємо варіант, запропонований В. А. Рубелем. Докладніше див.: [Капранов 2014, 39].

і нереальна країноєдність зазіхає на незалежність науки, обмежує свободу віросповідання та отрує народну освіту” (цит. за: [Osedo 1973, 9; Хагіхара 2001, 78]). Заперечуючи божественність імператора, юний публіцист на історичних прикладах намагався довести, що взаємини японського монарха з політичними лідерами в минулому були далеко не ідеальними. “Наші предки були бунтівниками”, – стверджує він (цит. за: [Osedo 1973, 9]).

Стаття була задумана великою, тому її публікували частинами. Втім, після публікації другої частини з’явився негативний відгук у газеті “Ніігата сімбун” (新潟新聞), автора звинуватили в непошані до особи імператора, і на острів Садо для розслідування прибула префектуральна поліція. Родичам Кіта Терудзіро врешті-решт вдалося залагодити справу, але публікацію було припинено [Wilson 1969, 13; Хагіхара 2001, 78].

На окрему увагу заслуговує висловлена у статті думка, що відмова від доктрини кокутай потрібна, зокрема, для гідного виконання Японією своєї місії представника “жовтої раси” на міжнародній арені [Хагіхара 2001, 78–79]. Тут Хагіхара слушно вбачає прояв ідеї паназіатизму – об’єднання народів Азії під проводом Японії для боротьби проти колоніальної експансії Заходу. На ранньому етапі розвитку паназіатизм був тісно пов’язаний із Рухом за свободу та народні права [Капранов 2017, 158–159]. Зазначена стаття, таким чином, є першим свідченням зацікавлення Кіта паназійською ідеєю, яка відтак стала для нього однією з провідних.

1903 рік позначений загостренням російсько-японських стосунків через суперництво за панування в Кореї та Маньчжурії. Росія не вивела свої війська з Маньчжурії після придушення повстання іхетуанів, а у травні окупувала корейський порт Йонампхо, що викликало різку реакцію в Японії. 10 червня сім професорів юриспруденції подали уряду меморандум щодо порушення Росією міжнародного права [Kato 2006, 218–219]. Патріотично налаштовані інтелектуали об’єдналися в Антиросійський союз однодумців (*Тайро досікай* 対露同志会), який очолив Коноє Ацумаро (近衛篤磨, 1863–1904). Протилежну, пацифістську позицію зайняли християнський філософ Уцімура Кандзо, а також соціалісти Котоку Сюсуй та Сакаї Тосіхіко [Хагіхара 2001, 81; Чжао 2006, 29].

Долучився до дискусій і Кіта Терудзіро, опублікувавши низку статей у “Садо сімбу”: у липні – “Майбутнє Японії та початок японсько-російської війни” (*Ніппонкоку-но сьорай то ніціро кайсен* 日本国の将来と日露開戦), у серпні – “Заходи очищення політичних кіл та загальні вибори” (*Сейкай какусейсаку то фуцу сенкьо* 政界廓清策と普通選挙), у вересні – “Майбутнє Японії та початок японсько-російської війни (ще раз)” (*Ніппонкоку-но сьорай то ніціро кайсен (футатабі)* 日本国の将来と日露開戦(再)), у жовтні-листопаді – “Тьху на тих, хто проти війни” (*Тоцу, хікайсен-о іу моно* 咄、非開戦を云ふ者)¹¹. Назви більшості статей досить промовисті (крім хіба що серпневої, у якій автор доводить необхідність запровадження загальних виборів, щоб забезпечити національну єдність, необхідну для успішної боротьби з Росією) – Кіта без вагань приєднується до прихильників війни. Його аргументацію можна звести до двох ліній – державницької та паназійської [Хагіхара 2001, 82].

Головна теза державницької лінії сформульована на початку першої статті: “Почати війну з Росією, інакше загине Японська імперія” (цит. за: [Чжао 2006, 30]). Це обумовлено тим, що “ми, на нещастя, народилися в злочинні часи імперіалізму” (цит. за: [Хагіхара 2001, 82]). Великі держави – Англія, США, Франція, Німеччина, Росія – поділили між собою світ. Японія, невелика за територією й бідна ресурсами, приречена перетворитися на колонію, якщо не стане на імперіалістичний шлях і не здобуде собі володіння на континенті – в Кореї та Маньчурії. Війна з Росією, на думку Кіта, чудова нагода для цього.

Паназійська лінія аргументації полягає в тому, що Японія, як найбільш розвинена країна Азії, несе відповідальність за долю “жовтої раси” й повинна захистити її від поневолення “білою расою”. Якщо Японія не зупинить експансію Росії, то китайці та корейці будуть приречені на рабство [Хагіхара 2001, 87]. У зв’язку з цим Кіта нагадує про жорстоку експлуатацію китайських кулі в Австралії [Чжао 2006, 31]. Росію Кіта назвав “найагресивнішою

¹¹ Дослідники виділяють окремо три статті (першу, третю і четверту в нашому переліку) [Хагіхара 2001, 81–82; Чжао 2006, 29–32]. Проте, на наш погляд, доцільно розглядати разом із ними і “Заходи очищення...” з огляду і на хронологію, і на головну ідею – підготовку до війни з Росією.

країною”, а росіян – “ворогами цивілізації”. Він писав: “Всередині Росія є тиранічною й авторитарною країною, а зовні вона порушила міжнародні норми моралі, декларації та угоди” (цит. за: [Osedo 1973, 23]). Навряд чи можна погодитися із Чжао Сяояном, що тези Кіта є расистськими, адже він не стверджує, що одна з рас є вищою. Тим більше що, як зазначає відомий японський політолог Хасікава Бундзо (橋川文三, 1922–1983), думці Кіта Іккі расизм загалом не притаманний [Чжао 2006, 31].

Як бачимо, позиція Кіта прямо протилежна тій, яку зайняли соціалісти. А проте в останній статті “антиросійського” циклу він твердив: “Ми – соціалісти. У ступені цієї віри, мабуть, не поступаємось десяти тисячам людей. І тому ми найбільше шануємо сучасних соціалістів” (цит. за: [Хагіхара 2001, 83]). І чинив відповідно: коли в листопаді 1903 р. Котоку та Сакаї почали видавати газету “Хеймін сімбун” (де, між іншим, вели антивоєнну пропаганду), Кіта замовив десяток примірників, які розповсюдив серед молоді на Садо [Wilson 1969, 13; Хагіхара 2001, 83].

Пояснення просте: Кіта вважав, що “соціалізм та імперіалізм – це дві великі тенденції сучасного світу”, які в засаді не суперечать одна одній [Хагіхара 2001, 79]. Попри все своє критичне ставлення до сучасного йому суспільного устрою, Кіта не був анархістом; навпаки, він вважав, що без сильної держави соціалізм неможливий – вона необхідна як для націоналізації землі й великого капіталу, так і для подальшого рівного розподілу багатства [Хагіхара 2001, 83–84; Чжао 2006, 30]. Якщо в сучасному світі сильна держава може бути лише імперією, вважав Кіта, слід стати імперіалістами, але особливого роду: “Наш імперіалізм – природне право держави, лише ствердження справедливості” (цит. за: [Чжао 2006, 31]). “Сенс нашого імперіалізму не в тому, щоб економічно гнобити інші нещасливі країни та витискати кров з інших нещасливих народів”, – роз’яснював він (цит. за: [Хагіхара 2001, 88]).

Зразком такого “прогресивного” імперіаліста для Кіта був Джозеф Чемберлен (1836–1914). Це не випадково – він був на початку своєї діяльності прихильником радикальних соціальних реформ, так званого “муниципального соціалізму”. На посаді державного секретаря у справах колоній він виступав за економічний

розвиток британських володінь в Африці й Азії та за створення імперської федерації (митного союзу) [Crosby 2011, 112–113]. Чемберлен пропагував імперіалізм як “хрестовий похід цивілізації”, що несе світло народам нерозвинутих країн, всередині країни сприяє економічному добробуту робітничого класу і є патріотичним обов’язком, який єднає націю [Crosby 2011, 114–115].

Крім того, Кіта пов’язував імперіалізм з ідеєю “справедливого перерозподілу” землі – свого роду аналогом земельної реформи, і не лише всередині країни, а й у міжнародному масштабі: адже Японія має право володіти такими ж територіями, як і великі держави Заходу. Можна зрозуміти, розмірковував Кіта, коли соціалісти Заходу виступають проти війни: адже їхні країни мають великі володіння, – але в Японії інша ситуація [Хагіхара 2001, 83–84, 88–89; Чжао 2006, 30].

Постає питання про джерела таких поглядів двадцятирічного провінційного автора. Чжао Сяоян слушно зазначає, що по закінченні Японсько-китайської війни і демаршу трьох держав у Японії поширилася концепція боротьби “білої раси” з “жовтою”. Її обстоювали Такаяма Цьогю (高山樗牛, 1871–1902) та Коноє Ацумаро. Водночас у Європі набула популярності теорія “жовтої загрози” [Чжао 2006, 31]. Ми вже раніше зазначали, що Коноє Ацумаро був першим у Японії, хто оголосив боротьбу рас рушійною силою історії (1898 р.); він запозичив цю ідею з політичного дискурсу США. Незабаром Коноє під тиском критики публічно зрікся цієї ідеї, проте вона вже дістала поширення [Капранов 2017, 168–169].

Однак у нас немає відомостей щодо того, чи був Кіта знайомий з працями Такаями чи Коноє. На наш погляд, він скоріше міг почерпнути зазначені ідеї із творів Токутоми Сохо, видання якого читав ще у шкільні роки. Вже на початку 1890-х рр. Токутоми під впливом британських політичних мислителів Ч. Ділька (Dilke, 1843–1911), Дж. Фруда (Froude, 1818–1894), Дж. Сілі (Seeley, 1834–1895) та Ч. Пірсона (Pearson, 1830–1894) прийшов до висновку, що імперіалізм і боротьба рас є всесвітніми тенденціями. Токутоми закликав японців шукати на континенті “нової батьківщини”, розбудовувати “територіальні бази для своєї раси за морем” [Pierson 2014, 226]. Він писав про війну з Китаєм 1894 р.

як про шанс створити “велику Японську імперію” [Pierson 2014, 231]. На думку Токутоми, перемога у війні з Китаєм ствердила Японію як рівну з великими державами і довела, що цивілізація не є прерогативою “білої раси” [Pierson 2014, 235].

Схожі погляди висловлював і близький до Токутоми політолог Укіта Кадзутамі (浮田和民, 1859–1946). Він виклав їх у низці праць, перша з яких, “Імперіалізм та освіта” (*Тейкокусюгі то кьоіку*, 帝國主義と教育), побачила світ 1901 р. Укіта, виходячи із соціал-дарвінізму, вважав, що у ХХ ст. імперіалізм є неодмінною умовою прогресу і могутності держави; водночас він протиставляв мілітаристичному імперіалізму німецького зразка англо-американський “імперіалізм промисловості і товарів”. Такий імперіалізм, вважав вчений, має поєднуватися з лібералізмом всередині держави: “конституційний лад у внутрішній політиці, імперіалізм – у зовнішній” [Jansen 1984, 73–74; Такеда 1978, 13–18]. Якщо замінити лібералізм на соціалізм, то вийде позиція Кіта зразка 1903 р.

Влітку або восени 1904 р.¹² Кіта Терудзіро поїхав до Токіо і записався вільним слухачем до Університету Васеда, куди вступив його молодший брат Рейкіці. Він жив разом із братом і відвідував лекції, які читали Абе Ісоо, Укіта Кадзутамі, Аріга¹³ Нагао (有賀長雄 1860–1921) та ін., працював в університетській бібліотеці. Провчившись шість місяців, Кіта продовжив самостійно опановувати знання в бібліотеці Уено та в наукових архівах [Laurinat 2006, 46; Wilson 1969, 18; Фудзіта 2013, 51; Харіхара 2001, 90].

“Батько мейдзійського соціалізму” Абе Ісоо обіймав в Університеті Васеда посаду професора економіки, ліберал Укіта Кадзутамі викладав історію Заходу, політологію та соціологію [Такеда 1978, 10]. Аріга Нагао, натомість, мав консервативні погляди. Учень гегельянця Лоренца фон Штайна (1815–1890), автора концепції соціальної держави і радника творців Конституції Мейдзі, Аріга був людиною енциклопедичних знань – йому належать

---

¹² Пор. [Wilson 1969, 14–15] та [Фудзіта 2013, 51; Харіхара 2001, 90]. Деякі дослідники називають 1905 рік [Laurinat 2006, 46; Nomura 1966, 243].

¹³ Варіант читання: Аруга.

праці з правознавства, філософії, соціології, історії, педагогіки тощо; проте прославився він насамперед дослідженнями юридичних аспектів Японсько-китайської війни (а згодом і Російсько-японської). В Університеті Васеда Аріга викладав юриспруденцію і міжнародне право [Осадча 2012, 260–261].

Таким чином, Кіта зміг познайомитися з різними підходами до проблем, які його цікавили, і систематизувати власні погляди. Щоб їх викласти, статті було мало – потрібна була книга. Дж. Вілсон вважає, що поштовхом до її написання стали масові заворушення 5 вересня 1905 р. в токійському парку Хібія – вияв народного невдоволення умовами щойно підписаної Портсмутської мирної угоди з Росією [Wilson 1969, 16–18]. Книга дістала назву “Доктрина країноєдності та чистий соціалізм” (*Кокутайрон ойобі дзюнсей сякайсюгі 国体論及び純正社会主義*) [Кіта 1906]. Вона була велика – у тисячу сторінок. Гроші на публікацію дав дядько мислителя, Хомма Кадзумацу, і 9 травня 1906 р. книгу було видано накладом 500 примірників. Невдовзі, однак, її було заборонено Міністерством внутрішніх справ¹⁴. 13 липня Кіта вдалося видати окремо третю главу під назвою “Філософія чистого соціалізму” (*Дзюнсей сякайсюгі-но тецутаку 純正社会主義の哲学*) накладом у тисячу примірників, проте повторити це з іншими розділами не вдалося [Фудзіта 2013, 51; Wilson 1969, 19]¹⁵.

Книга Кіта потребує окремого аналізу, який виходить за межі теми цієї статті. Зазначимо лише, що в ній він торкається питань економіки, юриспруденції, філософії, політики, біології тощо і висуває, натомість, власну оригінальну концепцію “соціальної демократії” (*сякай мінсюсюгі 社会民主主義*), яка має базуватися на двох органах влади – імператорі (божественне походження якого Кіта заперечував) та парламенті, який представляє народ. Кіта критикує марксистську теорію класової боротьби як застарілу і вбачає витoki соціалізму у вченнях Платона та Мен-цзи.

¹⁴ За Фудзітою – 14 травня, за Вілсоном – 19 травня [Фудзіта 2013, 51; Wilson 1969, 42].

¹⁵ Крім того, у жовтні 1905 р. Кіта опублікував у газеті “Садо сімбун” статтю “Просвітницький рух соціалізму” (*Сякайсюгі-но кеймо ундо 社会主義の啓蒙運動*), текст якої згодом був включений до складу книги [Хагіхара 2001, 90].

Книга Кіта мала успіх у середовищі соціалістів. Катаяма Сен у рецензії в часописі “Хікарі” (光, “Промінь”), не погоджуючись з окремими моментами (як-от ставлення до війни), назвав книгу Кіта “ймовірно, найкращою з японських праць про соціалізм” і заявив, що соціалістичний рух “радий, що в його лавах з’явився такий сильний товариш” (цит. за: [Wilson 1969, 41]). У цій рецензії, між іншим, Катаяма твердив, що соціалісти не мають нічого проти доктрини “країноєдності” [Crump 1980, 313]. Християнський соціаліст Кіносіта Наое (木下尚江, 1869–1937) у своїй рецензії в часописі “Сін кіген” (新紀元, “Нова ера”) віщував, що автор колись “буде великим мислителем”. Яно Фуміо (矢野文雄, 1851–1931) висловив припущення, що справжній автор книги – Котоку Сюсуй. Майбутній марксист, перекладач “Капіталу” японською, а у той час – толстовець Кавакамі Хадзіме (河上肇, 1879–1946) у статті в газеті “Йоміурі” висловив позитивну оцінку й особисто завітав до автора. За межами “лівого” кола сприйняття книги було неоднозначним – так, відомий економіст Фукуда Токудзо (福田徳三, 1874–1930) оголосив її “геніальною”, проте соціолог Такебе Тонго (建部遯吾, 1871–1945) назвав Кіта “найнебезпечнішим мислителем від заснування Японії” [Wilson 1969, 40–41].

З викладеного вище можна зробити висновок, що формування світогляду Кіта Іккі відбувалося під впливом інтелектуальних течій, що постали на основі Руху за свободу та права народу – мейдзійського соціалізму та правого лібералізму Токутомі Сохо і його кола. На їхній основі Кіта створив власний синтез, який назвав “чистим соціалізмом”. Ідея расової боротьби була, певне, запозичена також у Токутомі; натомість про вплив з боку таких авторів, як Сіга Сігетака та Міяке Сецурей, не можна сказати нічого певного – це питання потребує окремого дослідження. У поглядах Кіта помітний конфуціанський субстрат, закладений у дитинстві; натомість ані синто, ані буддизм на його світогляді в цей період не позначилися. Попри всі ідейні розбіжності, зокрема у ставленні до війни, загалом Кіта на цьому етапі залишався в межах тогочасного японського соціалістичного дискурсу, про що свідчить позитивне сприйняття соціалістами першої книги молодого мислителя.

ЛІТЕРАТУРА

Вороняя Е. Б. Становление и трансформация взглядов Токутоми Сохо и проблемы культурной идентификации японцев в 80–90-е годы XX в. // **Известия Восточного института**, 1996, № 3.

История Японии. Т. II. 1868–1998. Москва, 1998.

Капранов С. В. **Сінто у соціокультурних трансформаціях XIX–XX ст.** – Київ: Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського, 2014.

Капранов С. В. Кіта Іккі та модернізація Китаю // **Східний світ**, 2015, № 4.

Капранов С. В. Китай в ідеології японського паназіатизму // **Китай очима Азії**. Київ, 2017.

Кобец В. Н. Фукудзава Юкити: мировоззрение и деятельность // **Из истории общественной мысли Японии**. Москва, 1990.

Коростелев С. **Память о Земле Вечного Спокойного Света: записки русского буддийского монаха о путешествии в Японию**. Донецк, 1995.

Михайленко Г. М. Становлення О. Лотоцького як інтелектуала-гуманітарія // **Література та культура Полісся**. Сер.: Історичні науки, 2014. Вип. 76.

Михайлова Ю. Д. Идеология “движения за свободу и народные права” // **Из истории общественной мысли Японии**. Москва, 1990.

Молодяков В. Э. **Консервативная революция в Японии: идеология и политика**. Москва, 1999.

Молодяков В. Э. Синто и японская мысль // **Синто – путь японских богов**. Т. I. Очерки по истории синто. Санкт-Петербург, 2002.

Осадча Ю. Концепція літератури в трактаті “Про письменство” (“Бунгаку рон”) Аріга Нагао // **Мовні і концептуальні картини світу**, 2012. Вип. 40.

A gravesite of Kita Ikki // **True Sado**. Sado official tourist information [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.visit-sado.com/en/spot/detail0060/>

Crosby T. **Joseph Chabmerlian: A Most Radical Imperialist**. London and New York, 2011.

Crump J. **A Critical History of Socialist Thought in Japan to 1918**. PhD Thesis. Centre of Japanese Studies, University of Shef-

field, 1980. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://etheses.whiterose.ac.uk/12775/>

Gavin M. Shiga Shigetaka (1863–1927): the forgotten enlightener. Bond University, Robina QLD, 1999. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://epublications.bond.edu.au/hss_pubs/235/

Jansen M. Japanese Imperialism: Late Meiji Perspectives // The Japanese Colonial Empire, 1895–1945. Princeton, NJ, 1984.

Kato Yoko. Japan Justifies War by the “Open Door”: 1903 as the Turning Point // The Russo-Japanese War in Global Perspective: World War Zero. Vol. 2. Leiden, 2006.

Laurinat M. Kita Ikki (1883–1937) und der Februarputsch 1936. Eine historische Untersuchung japanischer Quellen des Militärgerichtsverfahrens. Münster, 2006.

Nomura Koichi. Profile of Asian Minded Man II: Kita Ikki // The Developing Economies, 1966, Vol. 4, No. 2.

Osedo Hiroshi. The Political Thought of Kita Ikki: The Logical Link Between His Critique of the National Polity and His Advocacy of War. A Thesis Submitted in Partial Fulfillment for The Degree of Master of Arts. The University of British Columbia, Vancouver, 1973.

Pierson J. Tokutomi Soho, 1863–1957: A Journalist for Modern Japan. Princeton, NJ, 2014.

Sartre J.-P. Plaidoyer pour les intellectuels. Paris, 1972.

Shields J. M. Against Harmony: Progressive and Radical Buddhism in Modern Japan. New York, 2017.

Sims R. Japanese Political History since the Meiji Renovation 1868–2000. New York, 2001.

Tipton E. In a house divided: the Japanese Christian socialist Abe Isoo // Nation and nationalism in Japan. London, 2002.

Wilson G. M. Radical nationalists in Japan: Kita Ikki 1883–1937. Cambridge, 1969.

Июве Ютака 井上裕。私論北一輝 // 専修大学社会科学研究所月報, 2007, No. 523.

Кіта Терудзіро 北輝次郎。國體論及び純正社會主義。東京、明治39年 [1906].

Takeeda Kiiyoko 武田清子。浮田和民の「帝国主義」論と国民教育：明治自由主義の系譜 // 国際基督教大学学報. I-A, 教育研究, 1978, 通号21.

Фудзита Масаси 藤田昌志. 北一輝の日本論 中国論 // 比較文化研究、2013, 106号.

Хатихара Мінору 萩原稔. 北一輝における「アジア主義」の源流—初期論説を中心に— // 同志社法学, 2001, 第53 卷3号.

Чжао Сяолян 趙曉靚. 北一輝の対外認識—『支那革命外史』以前を中心に— // 人間環境学研究, 2006, 第4 卷1号.

REFERENCES

Voronaja E. B. (1996), “Stanovlenie i transformacija vzgljadov Tokutomi Soho i problemy kul’turnoj identifikacii japoncev v 80–90-e gody XX v.”, *Izvestija Vostochnogo instituta*, No. 3, pp. 121–133. [In Russian].

Istorija Japonii (1998), Vol. II. 1868–1998, Institut vostokovedenija RAN, Moscow [In Russian].

Kapranov S. V. (2014), *Sinto u sotsiokul’turnykh transformatsiiakh XIX–XX st.*, Instytut skhodoznavstva im. A. Yu. Kryms’koho, Kyiv. [In Ukrainian].

Kapranov S. V. (2015), “Kita Ikki ta modernizatsiia Kytaiu”, *Skhidnyj svit*, No. 4, pp. 45–55. [In Ukrainian].

Kapranov S. V. (2017), “Kytaj v ideolohii iapons’koho panaziatyzmu”, in *Kytaj ochyma Azii*, Instytut skhodoznavstva im. A. Yu. Kryms’koho NAN Ukrainy; Ukrain’ska asotsiatsiia kytaieznavtsiv, Kyiv, pp. 146–217. [In Ukrainian].

Kobec V. N. (1990), “Fukudzava Jukiti: mirovozzrenie i dejatel’nost’”, in *Iz istorii obshhestvennoj mysli Japonii*, Nauka, Moscow, pp. 130–159. [In Russian].

Korostelev S. (1995), *Pamjat’ o Zemle Vechnogo Spokojnogo Sve-ta: zapiski russkogo buddijskogo monaha o puteshestvii v Japoniju*, Mahasangha, Donetsk [In Russian].

Mykhajlenko H. M. (2014), “Stanovlennia O. Lotots’koho iak intelektuala-humanitariia”, *Literatura ta kul’tura Polissia. Ser.: Istorichni nauky*, Issue 76, pp. 322–333. [In Ukrainian].

Mihajlova Ju. D. (1990), «Ideologija “dvizhenija za svobodu i narodnye prava”», in *Iz istorii obshhestvennoj mysli Japonii*, Nauka, Moscow, pp. 160–191. [In Russian].

Molodjakov V. Je. (1999), *Konservativnaja revoljucija v Japonii: ideologija i politika*, Vostochnaja literatura, Moscow. [In Russian].

Molodjakov V. Je. (2002), “Sinto i japonskaja mysl’”, in *Sinto – put’ japonskih bogov. T. I. Ocherki po istorii sinto*, Giperion, St. Petersburg, pp. 634–688. [In Russian].

Osadcha Yu. (2012), “Kontseptsiiia literatury v traktati “Pro pys'menstvo” (“Bungaku ron”) Ariga Nagao”, *Movni i kontseptual'ni kartyny svitu*, Issue 40, pp. 259–267. [In Ukrainian].

A gravesite of Kita Ikki // True Sado. Sado official tourist information, available at: <https://www.visitsado.com/en/spot/detail0060/>

Crosby T. (2011), *Joseph Chabmerlian: A Most Radical Imperialist*. I. B. Tauris, London and New York.

Crump J. (1980), *A Critical History of Socialist Thought in Japan to 1918*. PhD Thesis. Centre of Japanese Studies, University of Sheffield, available at: <http://etheses.whiterose.ac.uk/12775/> (accessed 11 August 2017).

Gavin M. (1999), *Shiga Shigetaka (1863–1927): the forgotten enlightener*, Bond University, Robina QLD, available at: http://epublications.bond.edu.au/hss_pubs/235/

Jansen M. (1984), “Japanese Imperialism: Late Meiji Perspectives”, in Myers R. H. and Peattie M. R. (Eds.) *The Japanese Colonial Empire, 1895–1945*, Princeton University Press, Princeton NJ, pp. 61–79.

Kato Yoko (2006), “Japan Justifies War by the “Open Door”: 1903 as the Turning Point”, in Wolff D., Marks S. G., Menning B. W. et al. (Eds.), *The Russo-Japanese War in Global Perspective: World War Zero*, Vol. 2, Brill, Leiden, pp. 205–224.

Laurinat M. (2006), *Kita Ikki (1883–1937) und der Februarputsch 1936. Eine historische Untersuchung japanischer Quellen des Militärgerichtsverfahrens*, LIT Verlag, Münster.

Nomura Koichi (1966), “Profile of Asian Minded Man II: Kita Ikki”, *The Developing Economies*, Vol. 4, No. 2, pp. 231–244.

Osedo Hiroshi (1973), *The Political Thought of Kita Ikki: The Logical Link Between His Critique of the National Polity and His Advocacy of War*, A Thesis Submitted in Partial Fulfillment for The Degree of Master of Arts, The University of British Columbia, Vancouver.

Pierson J. (2014), *Tokutomi Soho, 1863–1957: A Journalist for Modern Japan*, Princeton University Press, Princeton NJ.

Sartre J.-P. (1972), *Plaidoyer pour les intellectuels*, Gallimard, Paris.

Shields J. M. (2017), *Against Harmony: Progressive and Radical Buddhism in Modern Japan*, Oxford University Press, New York.

Sims R. (2001), *Japanese Political History since the Meiji Renovation 1868–2000*, Palgrave, New York.

Tipton E. (2002), “In a house divided: the Japanese Christian socialist Abe Isoo”, in Wilson S. (Ed.) *Nation and nationalism in Japan*, RoutledgeCurzon, London, pp. 81–96.

Wilson G. M. (1969), *Radical nationalists in Japan: Kita Ikki 1883–1937*, Harvard University Press, Cambridge.

Inoue Yutaka (2007), “Shiron Kita Ikki”, *Senshū daigaku shakai kagaku kenkyūjo geppō*, No. 523, pp. 1–50. [In Japanese].

Kita Terujiro (1906), *Kokutairon oyobi jun shakaishugi*, Tōkyō. [In Japanese].

Takeda Kiyoko (1978), “Ukita Kazutami-no ‘teikokushugi’ ron to kokumin kyōiku: Meiji jiyushugi-no keifu”, *Kokusai kirisutokyō daigaku gakuhō I-A, Kyōiku kenkyū*, No. 21, pp. 1–27. [In Japanese].

Fujita Masashi (2013), “Kita Ikki-no nihonron – chugokuron”, *Hikaku bunka kenkyū*, No. 106, pp. 49–59. [In Japanese].

Hagihara Minoru (2001), “Kita Ikki-ni okeru ‘Ajjashugi’-no genryū: shoki ronsetsu-wo chūshin-ni”, *Dōshisha hōgaku*, Vol.53, No. 3, pp. 72–127. [In Japanese].

Zhao Xiaoliang (2006), “Kita Ikki-no taigai ninshiki: *Shina kakumei gaishi izen-wo chūshin-ni*”, *Ningen kankyōgaku kenkyū*, Vol. 4, No. 1, pp. 29–38 [In Japanese].

С. В. Капанов

СТАНОВЛЕННЯ КІТА ІККІ ЯК ІНТЕЛЕКТУАЛА (1883–1906 рр.)

Статтю присвячено аналізу одного з аспектів інтелектуальної біографії видатного японського мислителя й політичного діяча Кіта Іккі (Терудзіро). У ній висвітлюється період його становлення як інтелектуала. Схарактеризовано його родину, атмосферу дитинства, особливості здобуття освіти, початок публіцистичної діяльності. Приділено увагу подіям суспільно-політичного життя і процесам в інтелектуальному житті Японії, на тлі яких відбувалося формування світогляду Кіта Іккі. Зокрема, розглянуто специфічні риси японського соціалізму раннього періоду, концепцію “країноєдності” (кокутай) та різні підходи до неї в добу Мейдзі. Особливий акцент зроблено на циклі статей Кіта, написаних 1903 р. і присвячених питанню війни з Росією. Проаналізовано головні ідейні розходження з цього питання між ним та провідними соціалістичними діячами Японії. Продемонстровано, що на погляди Кіта могли справити вплив праці таких представників пізнього мейдзійського лібералізму, як Токутомі Сохо та Укіта Кадзутамі. Показано,

що світогляд Кита сформувався на основі здобутої в дитинстві конфуціанської освіти, під впливом, з одного боку, мейдзійського соціалізму, з другого – правого лібералізму. Попри всі ідейні розбіжності, зокрема у ставленні до війни, позитивне сприйняття соціалістами першої книги Кита Іккі свідчить про те, що загалом на цьому етапі він залишався в межах тогочасного японського соціалістичного дискурсу.

Ключові слова: Кита Іккі, інтелектуал, інтелектуальна біографія, Японія, доба Мейдзі, суспільно-політична думка

Капранов С. В.

СТАНОВЛЕНИЕ КИТА ИККИ КАК ИНТЕЛЛЕКТУАЛА (1883–1906 гг.)

Статья посвящена анализу одного из аспектов интеллектуальной биографии выдающегося японского мыслителя и политического деятеля Кита Икки (Терудзиро). В ней освещается период его становления как интеллектуала. Характеризуется его семья, атмосфера детства, особенности получения образования, начало публицистической деятельности. Уделено внимание событиям общественно-политической жизни и процессам в интеллектуальной жизни Японии, на фоне которых происходило формирование мировоззрения Кита Икки. В частности, рассмотрены специфические черты японского социализма раннего периода, концепция “государственного организма” (кокутай) и различные подходы к ней в эпоху Мэйдзи. Особый акцент сделан на цикле статей Кита, написанных в 1903 г. и посвященных вопросу войны с Россией. Проанализированы главные идейные различия по этому вопросу между ним и ведущими социалистическими деятелями Японии. Продемонстрировано, что на взгляды Кита могли оказать влияние работы таких представителей позднего мэйдзійского либерализма, как Токутоми Сохо и Укита Кадзутами. Показано, что мировоззрение Кита сформировалось на основе полученного в детстве конфуцианского образования, под влиянием, с одной стороны, мэйдзійского социализма, с другой – правого либерализма. Несмотря на все идейные разногласия, в частности, в отношении к войне, позитивное восприятие социалистами первой книги Кита Икки свидетельствует о том, что в целом на этом этапе он оставался в пределах тогдашнего японского социалистического дискурса.

Ключевые слова: Кита Икки, интеллектуал, интеллектуальная биография, Япония, эпоха Мэйдзи, общественно-политическая мысль

Стаття надійшла до редакції 30.06.2017